
TIPOLOGII CONSTRUCTIV-DECORATIVE ÎN ARHITECTURA VERNACULARĂ DIN MOLDOVA

VITALIE MALCOCI

Institutul Patrimoniului Cultural, dr., conf. univ., cercetător științific coordonator
Chișinău, Republica Moldova

Autorul corespondent: Malcoci Vitalie, vitaliemalcoci@gmail.com

CONSTRUCTIVE-DECORATIVE TYPOLOGIES IN VERNACULAR ARCHITECTURE IN MOLDOVA

Adnotare: *Arhitectura vernaculară din Republica Moldova constituie o valoare artistică de excepție a creației populare. Ocupând un loc de bază printre valorile culturale naționale, ea capătă o dezvoltare tot mai largă, manifestându-se prin forme noi de realizare și organizare a ansamblului gospodăriei țărănești. Cercetarea noastră se concentrează asupra descrierii particularităților constructive și rezolvării plastice atât a ansamblului casei țărănești cât și a formelor arhitecturale mici. Un interes aparte constituie informația ce relevă numeroase probleme de tipologie și particularitățile structural-compoziționale ale decorului arhitectural. În final ținem să specificăm că, sistemul constructiv-decorativ al casei și anexelor gospodăriei țărănești reprezintă una dintre cele mai desăvârșite forme arhitecturale din creația populară. Ansamblul arhitectonic rural, împreună cu anexele sale, ornamentica și plastica decorului arhitectural, alcătuiesc unul dintre cele mai expresive și semnificative fenomene ale artei populare autohtone.*

Cuvinte-cheie. *arhitectură populară, tipologie, construcție, decor, ornament.*

Abstract: *The vernacular architecture from the Republic of Moldova constitutes an exceptional artistic value of folk creation. Taking a basic place among the national cultural values, it acquires a larger development, manifesting itself through new forms of realization and organization of the entire villatic household. Our research focuses on the description of the constructive peculiarities and the plastic solution of both the entire villatic house and the small forms related to the rural household. A special interest constitutes the information that reveals numerous typological problems and structural-compositional particularities of the architectural decoration. Finally, we would like to specify that the constructive-decorative system of the house and the annexes of the rural household represents one of the most perfect architectural forms of folk creation. The rural architectural ensemble, together with its annexes, the ornamentation and the plastic of architectural decoration, make up one of the most expressive and significant phenomena of the local folk art.*

Keywords: *folk architecture, typology, construction, decoration, ornament.*

Introducere

Arhitectura vernaculară din Republica Moldova a soluționat apariția și evoluția unor forme constructive originale care constituie ansamblul compozițional al gospodăriei țărănești. Astfel,

arhitectura rurală devine o valoare artistică de excepție a creației populare și reprezintă una dintre cele mai impresionante forme materiale ale culturii tradiționale. Evoluând în timp și ocupând un loc de bază printre valorile culturale naționale, arhitectura capătă o dezvoltare tot mai largă favorizând crearea formelor noi și plastica decorului a ansamblului gospodăriei rurale. Acestea au contribuit la determinarea aranjării structural-morfologice a elementelor compoziționale ale casei și tipologizarea lor în baza anumitor criterii stabilite. În acest context arhitectura formelor mici marchează cele mai de seamă spații ale habitatului uman. Cercetarea noastră se concentrează asupra descrierii particularităților constructive și rezolvării plastice atât a ansamblului casei țărănești cât și a formelor arhitecturale mici. Un interes aparte constituie informația ce relevă numeroase probleme de tipologie și particularitățile structural-compoziționale ale decorului arhitectural și iconografia motivelor ornamentale.

Structura casei, planimetria ei, segmentarea spațiului interior, decorația atât interioară cât și cea exterioară, celelalte particularități ce o definesc în ansamblul, au evoluat în timp și cer o cercetare continuă a problematicii. Mai mult decât atât, manifestările progresului tehnic, a apariției materialelor noi de construcție și decorare, conduc la erodarea tradițiilor de edificare și împodobire a casei tradiționale românești. Toate acestea pot duce în perspectivă la dispariția tradițiilor constructive, la pierderea organizării structural-compoziționale a casei de locuit și încetarea aplicării elementelor plastice decorative ce țin de aspectul estetic al locuinței tradiționale. Din aceste considerente tema de cercetare este actuală, cere a fi studiată în ansamblu, aplicând metoda comparativă între toate cele trei zone ale Moldovei.

Studiul literaturii existente la temă și cercetările noastre de teren, întreprinse în satele din Moldova, a permis alcătuirea unui tablou complex în ceea ce privește arhitectura populară din întreg teritoriu. Am căutat, pe cât posibil, să înțelegem profundele mutații contemporane ce se petrec în realitatea social-culturală a satului din țara noastră. În acest sens ne-am oprit atenți asupra studierii evoluției unor aspecte de cultură materială, dorind să înglobăm, într-un tot unitar, formele de expresie tradiționale și formele noi, realizate în satul contemporan. Încadrarea formelor tradiționale în sistemul nou de construcții ar duce la unitatea satului românesc din Moldova.

Particularități constructive și structural-compoziționale în arhitectura populară

Arhitectură rurală cuprinde edificiile arhitecturale construite în localitățile sătești din Moldova. Din punct de vedere tipologic aici intră obiectele cu valoare artistică și etnografică printre care merită să fie menționate: casele de locuit, anexele gospodărești (beciurile, porțile, împrejmuirea, fântânile etc.) și alte tipuri de obiecte din mediul rural. Pe teritoriul Moldovei aceste edificii au apărut și s-au dezvoltat timp de secole, elaborând cele mai valoroase tradiții în construirea și exploatarea edificiilor rurale cu o tipologie destul de variată.

Avându-și rădăcinile în cele mai adânci orizonturi ale vieții spirituale, arhitectura populară a dus atât la formarea unor tradiții și principii constructive, cât și la apariția și dezvoltarea formelor arhitecturale. Formele constructive de bază din ansamblul construcției arhitecturale ale casei de locuit sunt: galeria și foișorul, prispa cu colonetele și capiteluri, ferestrele, ușa, acoperișul cu streșină, hogeacul și multe alte elemente constructive și decorative care o constituie.

Elementul de bază în ansamblul compozițional al fațadei casei țărănești îl constituie *galeria* (fig. 1). Anume ea marchează semantic trecerea din spațiul mare din afară în cel restrâns din interiorul locuinței și este determinată de un număr de elemente strict determinate: prispa, balustrada și

coloanele cu capiteluri. *Prispa*, atât din lemn cât și cea din piatră, constituie un soclu pe care se sprijină galeria și este plasată de regulă de-a lungul fațadei principale. În dependență de relief și de organizarea compozițională a casei, înălțimea prispei din lemn poate varia între 30 - 90 cm. iar lățimea 70 – 100 cm. În construcțiile de piatră înălțimea soclului prispei este de 50 – 60 cm., sau 200 – 250 cm., în cazul când sub soclu este repartizat gârliciul beciului. Intercolonamentul dintre stâlpi deseori este prevăzut cu balustradă, înălțimea căreia este de 70 – 80 cm. pentru cele de lemn. Parapetul de piatră ajunge la înălțimea de 60 – 70 cm. și grosimea tăbliei de 5 – 8 cm. Aici lungimea panoului a fost divizată în două părți egale între care a fost plasat câte un stâlpișor intermediar. Cercetările pe teren au arătat că există mai multe tipuri de galerie: deschisă (când galeria este fără balustradă), închisă (prevăzută cu balustradă), cu foișor (plasat între stâlpii centrali ai galeriei și ieșind în afara acesteia) și închisă cu geamlâc (când întreg spațiul dintre cornișa acoperișului și balustradă este închis cu un cadru de lemn în care se fixează sticla). Oamenii de la sat numesc asemenea galerii - *verandă*.

Unul dintre cele mai impresionante și elegante elemente prin proporțiile și decorația sa este *foișorul* (fig. 2). El deține un loc determinant în aranjamentul compozițional al casei țărănești creând un tip aparte al galeriei. Foișoarele pot fi clasificate în două tipuri: foișoare cu spațiu deschis și cu spațiu închis. Ele pot număra de la două la șase coloane, însă se întâlnesc cazuri când foișorul nu dispune de stâlpi de sprijin. În evoluția sa foișorul din piatră se diversifică în câteva tipuri de bază: foișor fără prispă, foișor cu prispă și foișor cu soclul înalt. Cel fără prispă este cel mai modest, fiind susținut de doi piloni și cu acoperiș în două ape.

Elemente esențiale fără de care nu poate exista nici o construcție de locuit sunt: *ușa și fereastra*. În urma cercetărilor pe teren au fost depistate câteva categorii de uși: ușă în două canaturi, ușă în două canaturi cu câte un cadru de lemn cu geamuri și tăblii de ambele părți și ușă în trei canaturi [2]. Din repertoriul tipurilor vechi de ferestre sunt cele prevăzute cu obloane care serveau pentru protecție și pentru reglarea pătrunderii luminii în interior. De regulă ferestrele sunt alcătuite în două și în trei canaturi. Ele au o cercevea basculantă suspendată, cu ax fix de fereastră numită oberliht.

Fig. 1. Casă cu galerie din piatră. s. Butucenii (Orhei).
Foto V. Malcoci.

Fig. 2. Casă cu foișor. s. Caracusenii Vechi (Briceni).
Foto M. Livșiț.

Întregește ansamblul compozițional al casei învelitoarea sa cu cornișa streșinii și coama acoperișului. Acoperișul este alcătuit din șarpantă, ce conține spațiul numit "podul casei", și

înelitoare din șindrilă, țiglă, tablă sau alte materiale. Pentru toate regiunile Moldovei distingem două feluri de acoperiș: în două ape și în patru ape. Cel în două ape are două versante închise lateral. Acest tip de acoperiș se întâlnește în centrul Moldovei, dar mai ales este dezvoltat în zona de sud a republicii, specific acestei regiuni. Părțile laterale ale versanților acoperișului în două ape, adăpostesc un spațiu, numit în literatura de specialitate *timpan*. Împreună cu cornișele ce îl mărginesc, timpanul formează un element de formă triunghiulară numit *fronton*. Element esențial al frontonului este *lucarna* și decorul pe care îl deține.

Elementul arhitectonic care întregește structura compozițională a casei tradiționale de locuit este *hogeagul*. Această piesă lucrată în piatră nicăieri nu cunoaște varietatea morfologică și prestigiul pe care îl deține în Moldova. Expresia formei hogeagului amintește mai degrabă un turnuleț în patru, mai rar în opt laturi, cu goluri pentru fum. Există câteva tipuri de hogeaguri, care se deosebesc prin formă și fasonare. Cel mai simplu tip de hogeag este acela care reprezintă o piatră cu una sau două goluri (pătrate, dreptunghiulare sau în triunghi) prevăzute pentru fum. „Căciula” hogeagului este prelucrată în „horboțică” și conține trei sau patru elemente sculptate cu forme asemănătoare [1, p. 19]. Alt tip de hogeag imaginează un element volumetric ce încorporează căciula. Acest element capătă diverse forme, fie sub imaginea unui mugure, fie sub forma „coanelor de consacrație” sau sub reprezentări de păsări (cocoș, hulub, uliu). Următorul tip de hogeag figurează o formă mai evoluată și mai monumentală, reprezentând elementul central puternic avântat în sus. În acest caz urmărim diferite variante de rezolvare, însă elementul central domină vârful căciulei iar alături de el, la cele patru extremități ale sale figurează câte un element identic cu cel central dar mai reduse ca înălțime. Și mai dezvoltată este forma următorului tip de hogeaguri, când căciula întreagă pare o dantelărie în piatră, fiind migălos prelucrată și fasonată. Aranjamentul compozițional este simetric, exprimat prin cinci detalii (sub formă de mugure, turle sau creste), simetrice ca formă și dimensiuni, elementul central fiind plasat deasupra unui suport. Ultima variantă din registrul tipologic al hogeagurilor la fel ține de tipul dezvoltat însă elementul central diferă după configurație de celelalte patru detalii compoziționale. Concomitent cu evoluția configurației căciulii se dezvoltă și ferestrele prevăzute pentru evacuarea fumului. Ele capătă forme diferite și numărul lor se mărește ajungând până la trei orificii pe latură.

Efectuând o analiză comparativă între hogeagurile din zona de centru cu cele din regiunea de nord a Moldovei, vedem o deosebire atât prin formă, fasonare cât și prin elementele constitutive. În zona de nord, după formele arhitecturale, întâlnim două tipuri de hogeaguri: hogeaguri fără căciulă și cu căciulă. Pe verticală aceste hogeaguri sunt împărțite în două sau trei registre, ornamentate cu elemente geometrice sau imagini de păsări și animale. Cușma hogeagurilor reprezintă o piatră, baza căreia înscrie un pătrat iar suprafața superioară imaginează configurația unei cruci simetrice, apărute în urma decupării muchiilor laterale sub formă de piramidă răsturnată. Destul de rar întâlnim vârful căciulei încoronat cu câte o sculptură în formă de pasăre.

În urma celor relatate observăm că hogeagurile din nordul Moldovei diferă de cele din regiunea de centru prin configurația sa și prin dispunerea decorului ornamental. Dacă hogeagurile din regiunea de centru sunt împodobite cu elemente spațial-volumetrice, atunci cele din regiunea de nord sunt prevăzute cu elemente ornamentale dispuse pe toată suprafața disponibilă a hogeagului. Numeroasele exemple de hogeaguri își depășesc simpla formulă constructiv-funcțională, pentru a-și anexa, deopotrivă în structură și în suprastructură, valori decorative și simbolice. Hogeagul poartă un caracter simbolic aflat în însăși morfogeneza motivului, și care pare a fi păstrat înțeleșuri arhaice.

Construcții auxiliare și forme arhitecturale mici din arhitectura tradițională

Indiscutabil este faptul că casa constituie elementul principal din aranjamentul întreg al gospodăriei țărănești. Există însă câteva construcții la fel de importante ce se încadrează organic în sistemul socio-cultural de la sat și care asigură gospodăriei o amenajare ordonată și o rezolvare structurală desăvârșită. Dintre aceste acareturi un loc important îi revine gârliciului beciului. Importanța beciului în gospodărie determină și locul lui în planificarea ansamblului de construcții necesare desfășurării vieții familiare. El este săpat în pământ și construit din piatră, deseori fiind folosit sistemul de boltire. Amplasamentul beciului poate fi rezolvat diferit, în dependență de locul care-i este rezervat sau de planimetria casei. El poate fi construit în ansamblul întreg al casei sau separat de ea. Când beciul este plasat sub casă (de regulă sub foișor) soclul galeriei este foarte înalt iar scara de acces spre intrare în casă este alăturată soclului. În cazul când beciul se află în imediata apropiere a casei, acesta este repartizat de o parte sau alta a construcției. Acest mod de aranjare este cel mai des aplicat și permite diferite variante de rezolvare a spațiului.

Dintre celelalte construcții auxiliare, fațada gârliciului se evidențiază prin elemente decorative și procedee plastice de rezolvare și deține partea cea mai încărcată a decorului, fiind repartizat pe fronton și pilonii gârliciului. Gârliciul beciului poate avea acoperiș în două ape, mai rar în patru ape, cu coamă frumos traforată ce încununează silueta elegantă a construcției. Conform principiului arhitectural-compozițional depistăm două feluri de fațade ale gârliciului: primul când fațada este alcătuită din doi piloni de piatră, un planșeu cu fronton și cu ușă la centru și al doilea alcătuit dintr-un perete cu un gol în centrul zidăriei prevăzut pentru ușă. Pentru zona de centru sunt specifice ambele tipuri, dar pentru zona de nord sunt rezolvări doar pentru tipul doi.

Primul tip de fațadă prezintă pilonii împodobiți cu ornament geometric și frontonul cu rezolvări compoziționale de rozete. La extremitățile frontonului sunt repartizate elemente sculpturale, deseori imitând elementul mugurelui. Frontoanele din zona centrală pot avea formă triunghiulară, trapezoidală sau semirotondă. Frontoanele de la nordul Moldovei au figurate în partea superioară niște elemente arhitecturale volumetrice în formă de obelisc în configurație triunghiulară. Bogăția decorului este completată cu imagini avimorfe și zoomorfe. Fațadele gârliciului de tipul doi sunt cele prevăzute cu bucătăria de vară sau cele ce au o proeminență sub formă de ante, care accentuează intrarea. Ansamblul constructiv alcătuit din piloni și frontoane cu forme volumetrice, atribuie fațadei gârliciului monumentalitate și proporționalitate arhitectonică.

Elementul ce întregește gospodăria țărănească și ambianța social-familială este *gardul* (împrejmuirea). Dacă porțile prin configurația sa acordă o nuanță de monumentalism, atunci împrejmuirea este mai scundă în decorație, în schimb ea întregește și delimitează gospodăria țărănească, executând și funcții apotropaice. Ocolul ogrăzii identifică hotarul micro-spațiului sacru, organizat și încărcat cu putere sacră, unde gospodarul cu familia sa își creează o lume după placul gustului său. Gardul ca și poarta, era împodobit cu elemente pentru a spori efectul ocrotitor. Astfel apar imagini apotropaice puternic stilizate în partea de sus a porților și a gardului.

Până spre sfârșitul sec. XX se mai întâlneau garduri împletite din nuiele. Erau cunoscute diferite tehnici de împletitură: în rânduri, în cosiță, prin îndoire, fapt care acorda construcției un aspect estetic corespunzător. Împletiturile din nuiele lungi așezate pe orizontală, în cununi, erau foarte puternice și rezistente. Deasupra deseori gardul era acoperit cu "goz", alcătuit din materiale nefolositoare de materie vegetală. Cu timpul au fost folosite leațurile, scândura și apoi ștachetele. Leațurile erau dispuse vertical formând niște tăblii. Când era aplicată scândura ea se așeza în fâșii suprapuse pe

orizontală. În partea superioară uneori era așezat un acoperiș în două ape la fel din scândură pentru a proteja tăbliile gardului de ploi. Gardul alcătuit din ștachete este prelucrat în partea superioară în trafor silueta căruia amintește de chipul figurii omenești.

Odată cu utilizarea pietrei pentru construcțiile gospodăriei, meșterii pietrari au utilizat acest material și pentru împrejmuirea ogrăzii, înlocuind gardul din nuiele. Cele mai timpurii împrejmuiri din piatră erau ridicate din lespezi ajustate și așezate cu măiestrie și știință una peste alta. Mai târziu apar compoziții cu desen de ajur, creat în baza aplicării blocurilor standarde de piatră. În prezent stâlpii de lemn sunt înlocuiți cu cei din metal, iar tăbliile porților din lemn înlocuite cu tăblii din tablă. În acest fel se pierde tradiția zidirii și de ornare a porților și gardurilor cu elemente de decor tradițional.

Din registrul arhitecturii formelor mici există o construcție ce nu lipsește din gospodăria sătească. Anume *fântâna* constituie o amenajare utilitară, destinată să faciliteze dobândirea apei din sol pentru necesitățile gospodărești. Ghizdul fântânii este alcătuit de regulă din piatră sau tuburi din ciment, mai rar din bârne, care protejează golul propriu-zis. Prelungirea ghizdului deasupra solului, împrejmuiește și îngrădește fântâna. Ghizdul poate fi pătrat în plan sau în formă de cerc, în cazuri mai rare hexaedric. Fântânile pot fi cu cumpănă sau cu sul cu manivelă, mai rar cu roată. Pentru a proteja pânda de apă, deasupra ghizdului este ridicat un acoperiș în două ape. Deseori coama acoperișului este bogat ornamentată cu elemente traforate, în volum sau cu bolduri pe la colțuri.

Fig. 3. Fântână din s. Corpaci (Edineț).
Foto M. Livșiț.

Fig. 4. Hogeag din s. Brănești (Orhei).
Foto V. Malcoci

Putem încheia repertoriul acareturilor gospodăriei țărănești cu *împletiturile* de tot felul, foarte mult folosite de țărani până în a doua jumătate a secolului XX. De la coșurile împletite și până la vestitele pătule pentru păstrarea porumbului, aceste construcții erau folosite din plin pentru satisfacerea diferitor necesități după gustul și plăcerea gospodarilor casei. La ziua de azi arhitectura populară trăiește o epocă de transformări radicale legate de accelerarea ritmului urbanizării. Acest contact schimbă radical aspectul arhitecturii populare, modificându-se atât prin formă cât și prin conținut. Aceste transformări au dus la noi concepții în evaluarea planului casei, zidirea construcțiilor auxiliare etc. Un rol nu mai puțin important este apariția materialelor noi în construcție. Acestea duc la dispariția tehnologiilor tradiționale de construcție și chiar a unor anexe ale gospodăriei țărănești.

Astfel, aspectul întreg al ogrăzii se modifică și duce la transformări de structură. Cu toate acestea, arhitectura populară moldovenească rămâne a fi împodobită cu cele mai frumoase rezolvări plastice în ornamentală și decor, constituind cununa comorilor noastre de la sat.

Concluzii

Arhitectura populară constituie o sinteză, cu caracteristici de producție materială și spirituală, ce favorizează apariția operelor de creație artistică. Astfel, arhitectura tradițională ca artă și creație a imaginației, este total îndatorată creatorului, evoluând prin unicate, produse individuale și originale, meritul principal al materializării lor aparținând activității mașterului popular. Acesta a dat dovadă de abilitatea de a sintetiza influențele artistice ale timpului, asigurând originalitatea arhitecturii naționale. Varietatea tipologică a caselor țărănești în cadrul unei perfecte unități de stil reprezintă însușirea fundamentală a arhitecturii populare moldovenești. Importanța funcțională a arhitecturii țărănești, în special în domeniul funcțional estetic, a făcut ca de-a lungul timpului să i se consacre termeni stabili și bine definiți.

Înțelegerea deplină a casei tradiționale românești necesită, pe lângă aprecierea proporțiilor armonioase ale construcțiilor ca atare, cunoașterea decorului. Simțul decorativ al poporului român, manifestat cu atâta strălucire în toate domeniile artei populare, este prezent și în ornamentarea caselor țărănești. Studiul arhitecturii, efectuat pe o perioadă îndelungată de timp, duce la concluzii interesante cu privire la condiționarea lui de mediul natural, de ocupații, de stadiul dezvoltării tehnicii la un moment dat, de schimburile culturale, diferențiate în decursul timpului. Practicarea anumitor ocupații, legate în mare măsură de același mediu înconjurător, a determinat, de asemenea, modul de organizare a gospodăriei și locuinței. Modalitatea de organizare a caselor țărănești, a fost din totdeauna în concordanță cu peisajul local, cu ocupațiile de bază practicate în timp, marcate de originalitate și funcție estetică care în corelație perfectă cu cea utilitară formează un tot unitar etnocultural.

Caracteristicile locuirii din trecut se prelungesc până în zilele noastre în locuirea populară. Civilizația rurală este cea care perpetuează un mod de viață aflat în afara istoriei, în care omul mai e încă aproape de condiția sa mitico-folclorică. Existența unor modele acceptate, reluate mereu cu puține inovații semnificative, explică marea persistență a formelor. Creațiile arhitecturale sunt anonime și mai degrabă un produs al colectivității decât opere individuale. Chiar dacă există meșteri la care se apelează la construcția casei, ei nu fac decât să perpetueze modelele tradiționale. Meșterii populari reiau aceleași tipuri acceptate de comunitate, doar adaptându-le condițiilor particulare ale fiecărei gospodării țărănești.

În final ținem să specificăm că, sistemul constructiv-decorativ al casei și anexelor gospodăriei țărănești reprezintă una dintre cele mai desăvârșite forme arhitecturale din creația populară. Ansamblul arhitectonic rural, împreună cu anexele sale, ornamentală și plastica decorului arhitectural, alcătuiesc unul dintre cele mai expresive și semnificative fenomene ale artei populare autohtone.

Referințe bibliografice

1. Malcoci, V. *Decorul arhitectural în piatră din arta populară moldovenească (sfârșitul sec. al XIX-lea – sec. XX)*. Chișinău: Știința, 2000.
2. Malcoci, V. *Decorul în lemn din arhitectura populară moldovenească*. Chișinău: Cartea Moldovei, 2006.